

BIZARNÍ KLEC

V DOBĚ, KDY ZEMŘEL ULBRICHT, se měnil i Západní Berlín.

Joachim Trenkner utekl z Východu v roce 1959, dva roky před stavbou zdi. Třebaže obešel uprchlický systém, aby mohl zůstat v Západním Berlíně, jeho počáteční doba byla vlastně docela krátká. Několik měsíců po 13. srpnu mu někdo řekl, že Američané nabízejí stipendium pro mladé Západoberlíňany, kteří chtějí studovat ve Spojených státech. Tato velkorysá stipendia byla součástí kulturního výměnného programu, který tak usilovně prosazoval prezidentův bratr Robert, jenž v nich viděl způsob, jak Němce naočkovat proti komunismu.

Joachim o stipendium požádal a dostal ho. A tak se v roce 1962 vydal studovat do De Pauw College, malé univerzity na americkém Středozápadě. Potkal tam americké děvče, se kterým se oženil. Přestěhovali se spolu do New Yorku, kde nějaký čas pracoval v časopise *Newsweek* a pak nastoupil úspěšnou dráhu spisovatele a novináře pro různá média. Manželství se nakonec nevydařilo, a on se rozhodl k návratu do Berlína.

Když Joachim (jemuž se nyní často říkalo „Jo“) znovu přistál na Tegelském letišti, bylo mu třicet let a psal se rok 1968. Do obleženého města se od roku 1961 valily peníze a místo bylo plné nových budov a komplexů, jako bylo moderní centrum Europa v Budapester Strasse, které mu připomínalo „malý Manhattan“. A změnila se i psychologie místa:

Zdalo se, že se lidé zbavili strachu a nebyli tak napjatí jako dříve, město nabylo mezinárodnějšího rázu a byla tam spousta italských, čínských a tureckých restaurací. Američané, Britové a Francouzi se starali o bezpečnost a Berlíňané si na zeď zvykli. A koncem šedesátých a začátkem sedmdesátých let tam byla ještě další novinka. Často, až příliš často se konaly demonstrace – demonstrace proti ochranné velmoci, Americe, která vedla v dalekém Vietnamu krvavou válku.¹

Zesnulý maďarský skladatel György Ligeti, který Západní Berlín dobře znal, nazval rozpůlené město „bizarní klecí“, surrealistickým vězením, ve kterém byli paradoxně svobodní jen ti, kdo byli zavření vevnitř.²

Ve skutečnosti Západní Berlín na sklonku šedesátých let – a určitě v sedmdesátých letech – začal příznačně připomínat ono „svobodné město“, o kterém Chruščov v návalu inspirace mluvil v roce 1958.

Je pravda, že jeho obyvatelé, kterých bylo přes dva miliony, přežívali jen díky obrovským subvencím od bohatého „velkého bratra“, Spolkové republiky Německo. Ale Západní Berlín nebyl Západní Německo. Platily v něm jiné zákony a měl – stále víc – zvláštní a svébytné společenské a politické ovzduší. Západní Berlín, odříznutý od svého hospodářského a demografického zázemí a téměř od poloviny dřívějšího území města (a třetiny bývalých obyvatel) byl skutečným ostrovem v komunistickém moři.

Většina tradičních Berlíňanů byla stále prospojenecká a zejména proamerická. Stále na Vánoce jásali, když se tanky 40. obrněné brigády se Santa Clausem valily Steglitzem a Zehlendorfem s věžemi plnými fiků a hraček pro tamní děti.³ Amerika byla zárukou, že to s jejich svobodou nedopadne stejně jako se svobodou jejich přátel a příbuzných ve Východním Berlíně.

Ale tradiční Berlíňané už tak úplně neudávali tón. Během šedesátých let se rovnováha ve městě začala měnit. V prvních dnech po vybudování zdi se město obávalo odlivu finančního i lidského kapitálu. Rodinám i jednotlivcům, ochotným zůstat ve městě ponechaném uprostřed komunistů nebo se do něj přistěhovat, se vyplácel takzvaný *Zittergeld* (zhruba „peníze za strach“ – *zittern* znamená třást se, chvět se). Zpracovatelský průmysl včetně elektrických spotřebičů, obráběcích strojů a oděvních závodů trpěl nespolehlivostí přepravních cest, které byly nyní jediným způsobem, jak se dostat do Západního Berlína a z něj, a náklady na ně. Nemohla se tam vyrábět žádná výzbroj ani vybavení související s vojenskými záležitostmi. Lidé v produktivním věku prchali na Západ spolu s velkými odvětvími průmyslové výroby.

Do sedmdesátých let bylo téměř čtvrtině Berlíňanů více než pětadesát let, kdežto v Západním Německu byl tento poměr poloviční. Naopak děti pod patnáct let bylo 15 procent (v Západním Německu kolem 23 procent).⁴ Nesmírně velkorysá podpora západoněmecké vlády pro západoberlínskou infrastrukturu plus nižší daň z obratu, záměrné přemístění výrobních zařízení a úřadů jednotlivých ministerstev spolkové vlády do Západního Berlína a další opatření pomohly obezdné město udržet při životě.

Přesto se Západní Berlín pomalu vyliďňoval. Na začátku šedesátých let patřil mezi města s nejnižší porodností na světě. Mnoho let přicházelo do města o tisíce lidí méně, než se z něj vystěhovávalo, a tento stav pokračoval až do konce osmdesátých let.

Bylo příznačné, že v šedesátých letech nebyli přichozí do Západního Berlína tradiční přistěhovalci, kteří hledali práci, ani ambiciózní mladí odborníci. Západní Berlín nebyl místo, kam byste zamířili, kdyby vám záleželo na profesionálním vzestupu – ten nabízela prosperující centra jako Frankfurt nad Mohanem (finance), Hamburk (tisk), Düsseldorf (reklama a pojišťovnictví) nebo Bavorsko, kde začal vzkvétat nový elektronický průmysl.

Ale lidé, kteří přicházeli do Berlína v dost velkém počtu, aby jejich přítomnost ve městě byla cítit, představovali zajímavou sešlost navzdory tomu – anebo právě proto –, že nepatřili k hlavnímu proudu. Přicházeli lidé, kteří tu hledali alternativní životní styl, nízké nájem, bujný noční život, a v neposlední řadě ti, kdo se chtěli vyhnout odvodu do západoněmeckých ozbrojených sil, bundeswehru. Podle spojeneckých okupačních zákonů se toho, kdo měl bydliště v Západním Berlíně, branná povinnost netýkala.

V roce 1961 podporovali studenti skupiny, které pomáhaly uprchlíkům z Východu. Špatnost komunismu byla součástí přesvědčení. Avšak na sklonku šedesátých let se studentstvo ostře obrátilo k levici, včetně těch, kdo prchali od pohodlných konzervativních hodnot západoněmeckého „hospodářského zázraku“. A s příchodem války ve Vietnamu už USA nebyly symbolem svobody. Naopak těmto novým rebelům proti kapitalismu Východní Německo ve srovnání s „imperialistickou“ Amerikou nepřipadalo tak špatné, i když bylo v mnoha vnějších projevech dusné a stalinistické. Západním radikálním turistům, kteří mohli podle libosti přijíždět na Východ, se tam líbila nepřítomnost komercializace a reklamy, levné jídlo, knihkupectví hned u nádraží ve Friedrichstrasse, kde si mohli koupit neobyčejně levná vydání klasiků marxismu. Co mohlo být tak špatného na státu, kde si může člověk koupit Marxův *Osmnáctý brumaire* v tvrdých deskách za cenu šálku (mizerné) kávy?

Mnozí příslušníci této alternativní vrstvy se těšili výhodám svobodné a snadné existence v Západním Berlíně a zároveň se ošklíbili nad běžným obyvatelstvem, zesměšňovali jeho konzumentství, zřejmý společenský konzervatismus i trvající vděčnost silám NATO, které bránily tomu, aby jejich obleženou polovinu města pohltil „stát dělníků a rolníků“, jenž ji obklopoval.

Radikální aktivisté, kteří se shlukli v Západním Berlíně, už v sedmdesá-

tých letech nepokračovali v protestech proti zdi, ale trávili spoustu času protestováním proti imperialismu ve vzdálených zemích a – blíž k domovu – proti údajné protofašistické povaze poválečného Západního Německa vytvořeného Adenauerovými konzervativci. Je fakt, že i mnohé umírněnější pozorovatele zklamalo, že se Spolková republika nedokázala skutečně jasně rozejít s minulostí. Západní Německo si zachovalo mnohé ze strnulé hierarchických struktur a autoritativních postojů dřívějších dob. Konrad Adenauer možná neměl rád nacisty a pohrdal jimi, ale byl vysokým pruským státním úředníkem před rokem 1914, starostou Kolína nad Rýnem za posledního německého císaře a hlásil se ke zbožnému katolictví, které uznávalo absolutní autoritu papeže.

Jak se dalo předpokládat, bylo Západní Německo Adenauera a jeho politických stoupenců vytvořené po roce 1945 parlamentní demokracií, která uznávala vládu zákona, ale zdaleka nebylo přirozeným domovem radikalismu a svobodného myšlení. Berlín byl historicky tolerantnější než provinciální Německo, a tolerantnější zůstal i po roce 1945, kdy se v západních sektorech zabydlel silný antikomunismus.

Homosexuální prostředí vzkvétalo v Berlíně už nejméně sto let a ve dvacátých letech dvacátého století se těšilo takřka úplné toleranci, lehce, ale ne zcela mírněné existencí takzvaného paragrafu 175, který homosexualitu zakazoval. V roce 1929 poslední levicově liberální vláda Výmarské republiky ve skutečnosti schválila zrušení paragrafu 175, ale když pak za několik měsíců převzala moc pravice, bylo od zrušení upuštěno. Tři roky nato se chopil moci Hitler. Nacisté připojili ještě paragraf 175a, který rozšířil oblast trestného jednání i na aktivity, při nichž ani nedošlo ke vzájemnému fyzickému kontaktu, a povolil kastraci mužů, kteří byli shledáni „vinnými“ homosexuálními vztahy. Vedlo to k obrovskému vzrůstu zatýkání a odsuzování homosexuálů a mnoho tisíc jich zahynulo v koncentračních táborech.

Po roce 1945 si Západní Německo tento nesmírně restriktivní paragraf 175a ponechalo. Východní Německo se vrátilo ke starému, méně absolutistickému paragrafu 175 a v bezprostředně poválečných letech vypadalo tolerantněji, třebaže docházelo k tvrdým zásahům proti veřejným projevům homosexuality, zejména když byl Východní Berlín hostitelem „Světového festivalu mládeže“ a při podobných příležitostech. Západní Berlín měl daleko k úzkoprsému náboženskému konzervatismu a v oblasti sexuality stejně jako v jiných oblastech zůstal ostrovem. Původní komunitu gayů a lesbiček posilovali další, kteří se tam shlukovali, aby žili, jak si přáli

a potřebovali, a vcelku se jim to dařilo. Ke konci šedesátých let přestaly oba německé státy homosexualitu kriminalizovat, ale Berlín zůstal živým centrem „čtyřprocentní“ kultury až do jedenadvacátého století.

Pokud jde o širší společenské a politické postoje, k jisté denacifikaci došlo hned po válce, ale nebylo sporu o tom, že se v Západním Německu hodně lidí, kteří za Hitlera udělali nečistou či dokonce krutou kariéru, hladce proměnilo v novou poválečnou elitu – v průmyslu, justici, státním aparátu i v ozbrojených silách. Spojenci se zprvu snažili zemi od nacistů očistit, ale rychle jim došlo, že když to udělají v celém rozsahu, očistí Německo zároveň od mužů (neboť to byli v drtivé většině muži), kteří vědí, jak zemi řídit. Když pak mezinárodní pole rychle ovládla studená válka, bylo důležitější, aby nové Německo fungovalo a připojilo se ke straně Západu, než aby bylo politicky čisté. Spousta vyšetřování týkajících se mužů určitého věku a životní dráhy se nevedla patřičným způsobem nebo s patřičnou energií.

Tento bod často – a s jistým oprávněním – zdůrazňovala východoněmecká propaganda. Na druhé straně ovšem fakt, že 80 procent lékařů ve východoněmecké zemi Duryňsko bylo před rokem 1945 členy nacistické strany, nevedl komunistické úřady k tomu, aby se jich všech zbavily.⁵ Často se dělaly výjimky, a bylo jich hodně. Totéž platilo o ostatních klíčových odvětvích státní správy a ekonomiky. Ani jeden německý stát si skutečně nemohl dovolit začínat znovu s úplně čistým stolem.

Jediná oblast, kde NDR provedla téměř kompletní čistku, byla justice. V padesátých letech staré soudce z vyšší střední vrstvy vystřídali „třídně uvědomělí“ soudci, mnozí proletářského původu, na které bylo možné se spolehnout, že splní požadavky režimu. K rozhodování o trestech politických provinilců ještě před zahájením soudního projednávání docházelo už za nacistů, ale v NDR se z toho stala všeobecná praxe. Klaus Schulz-Ladegast řekl, že když se člověk pořádně podívá na poznámky svého vyšetřovatele Stasi, uvidí, jak tam podle odpovědí, které dostal na své otázky, vepsal doporučený trest. Ten jeho byl v důsledku obratného lavírování při důležitém výsledku snížen na polovinu, na čtyři roky.⁶

Puristé radikální levice v Západním Berlíně se však na sklonku šedesátých let a po celá léta sedmdesátá o takové jemné odstíny nezajímali. Provokovali establishment, a když se establishment na oplátku ohnal – pobouřen opovržením, jaké radikálové projevovali vůči hodnotám, jež Západní Berlín uchoval za takových obětí –, prohlašovali, že je stejně špatný jako nacistický.

V červnu 1967 zahrnul vládce Íránu do své cesty do Německa i Západní Berlín. Šáh Muhammad Réza Páhavi byl jako autoritářský vladař, kterého levice vnímala jako americkou loutku, příhodným důvodem pro velikou demonstraci, a na této demonstraci došlo k násilí. Protestující student Benno Ohnesorge byl při střetu s policií zastřelen. Následovaly celé dny protestních potyček. Proto byli mnozí levičáci přesvědčeni, že ve Spolkové republice čelí Hitlerovým dědicům, a to tudíž ospravedlňuje jakékoli metody, jimiž by mohli porazit držitele moci.

Symboly Ameriky, jako například kulturní centrum Spojených států u stanice Zoo, takzvaný *Amerika-Haus*, byly cílem přímé útočné akce. Ve skutečnosti *Amerika-Haus* zůstal víceméně v obležení po celé období od konce šedesátých let do konce let sedmdesátých.

Byly doby, kdy se zdálo, že Západní Berlín balancuje na hraně násilné anarchie. Rudi Dutschke, který deset let předtím odmítl nastoupit do východoněmecké armády, byl v té době doktorandem na Svobodné univerzitě – a byl nejprominentnějším ze všech studentských radikálních vůdců. Byl vážný, nesmírně inteligentní a skvělý řečník, a budil právě tolik strachu jako respektu, jeho němečtí kolegové ho milovali i proklínali. Pro Springerův tisk byl politickým vtělením ďábla – „Rudý Rudi“.

Jedenáctého dubna 1968 jel Rudi Západním Berlínem na kole a potkal čtyřadvacetiletého Josefa Bachmanna. Bachmann přišel na Západ stejně jako Dutschke coby uprchlík z Východního Německa, ale na rozdíl od Dutschkeho byl nevzdělaný fluktuant. Přiměl studentského vůdce, aby zastavil, a pak vytáhl zbraň a střelil ho do hlavy. Dutschke zranění téměř podlehl, ale mnohahodinová riskantní operace mu zachránila život.

Vyvolalo to další dny pouličních bouří, při nichž se útočilo na všechny symboly establishmentu, včetně pokusu davu zapálit Springerovo ústředí ve věžáku přímo u zdi. Springerův tisk, zejména bulvární *Bild-Zeitung*, byl obviňován z vybičování pocitů směřujících proti radikálním studentským vůdcům. *Bild* psal o „zasahování“ proti „vůdcům“ levice. Bachmann byl ovšem silně ovlivněn nejen *Bildem*, který četly miliony lidí, ale také nacistickými fantaziemi a četbou mnohých publikací extrémní pravice. V roce 1970 spáchal ve vězení sebevraždu.

Dutschke přežil a po dlouhých měsících rehabilitačního úsilí dokázal obnovit schopnost mluvit a myslet. Jenže i když pokračoval v aktivitě, nikdy už v řadách radikální levice znovu tak úplně nezískal své někdejší postavení. Po zbytek krátkého života ho sužovaly strašné bolesti hlavy

a epileptické záchvaty. Na podzim 1979 cestoval Dutschke do Berlína z dánského města Århus, kde učil na univerzitě, aby se v Německu zúčastnil diskusí o vytvoření německé Strany zelených. Koncem téhož roku byl po smrti. Soudí se, že při koupání dostal záchvat a utopil se.

Přesto však byl Západní Berlín koncem šedesátých let a v následujícím desetiletí příjemným místem k životu. Měl intimní, pikantní atmosféru, velmi uvolněnou, a přesto lehce nebezpečnou, která se člověku mohla zamlouvat nebo nezamlouvat, ale když se mu zamlouvala, pravděpodobně si ji zamiloval. Když jste věděli, kudy jít, mohli jste se vyhnout příliš přímému setkání s depresivní zdí. Kvetly tam živé večírky a kulturní scéna se spoustou zajímavých lidí. Zakázáno toho bylo málo, skoro všechno se tolerovalo.

Postavy alternativního životního stylu se daly vnímat, pokud jste jim odpustili okázalé a občas násilné výstřelky, jako jakýsi hlučný permanentní pouliční kabaret. Právě v Berlíně založilo několik záhy proslavených anarchistických radikálů, k nimž patřili studentští vůdci jako Fritz Teufel a Dieter Kunzelmann, ale i předčasně vyspělý Ulrich Enzensberger, mladší bratr slavného německého spisovatele Hanse-Magnuse Enzensbergera, takzvanou „Komunu číslo jedna“ (*Kommune 1*). Sexualizace politiky a politizace sexu byly na denním pořádku. To, co jako politiku vnímala většina lidí, často ustupovalo do pozadí.

Jak napsal Ulrich Enzensberger:

Chtěli jsme s revolucí začít v sobě samých. Chtěli jsme uskutečnit revoluci u sebe, buržoazních jedinců, nechtěli jsme se stát aparátníky, přibližnými seminárními marxisty v ušácích s profesorskými pupky, manželkami, vnoučaty a bačkorami, chodícími mrtvolami, strážky s rukama v kapsách, vyčerpanými politickými kádry – a nechtěli jsme se stát ani vysušenou organizací nebo stranickými funkcionáři, kteří se celou dobu točí na věčném kolotoči projevů a diskusních skupin. Skutečnost, že se život skládá z cyklů – biologických a historických –, přinejmenším mě doháněla k zuřivosti. Dostat se z toho šlapacího mlýna! Ale jak? To byl hlubší smysl našeho motta: „Co pro mě znamená Vietnam? Mám problémy s orgasmem.“ Chtěli jsme velikou, fantastickou extázi, nechtěli jsme se obětovat něčemu abstraktnímu, nějakému fantomu, literatuře nebo světové revoluci. Víc čestnosti! Nechtěli jsme nic tajit. Naši rodiče toho tajili tolik...⁷

Zda měli lidé ve Vietnamu problémy s orgasmem, nezaznamenává Herr Enzensberger ani nikdo jiný, jak se zdá podle předběžných průzkumů. Východoevropané, kteří přijeli do Západního Berlína, byli zmateni jeho levičovou scénou, tímto exotickým politickým a společenským skleníkovým květem. Děsila je míra, v níž se dalo tak rozšířit a dogmaticky vyjadřovat krajně levičácké myšlení, když měli rebelové přímo na vlastním prahu, ve stínu zdi, tak bolestně a krutě zcela reálné důsledky marxismu-leninismu.

Český filmový režisér Miloš Forman přijel do Západního Berlína v roce 1968, když vrcholilo Pražské jaro (zanedlouho poté rozdrčené sovětskými tanky), a zavtipkoval: „Zatímco my se snažíme rudou vlajku stáhnout, oni se snaží ji vztyčit!“⁸

A zatímco rozmazlená západoberlínská mládež zkoušela, kolik toho svoboda snese a ještě v nějaké snesitelné podobě vydrží, měl východoněmecký režim vlastní problémy, které mu však nezabránilly v upevňování vlastní moci.

Na rozdíl od Západu, kde se alternativní styl života celkově toleroval, vládl v NDR od šedesátých do osmdesátých let mocný tlak na „chuligány“ a „podvratné“ živly. Už hippies byli dost špatní, ale asi nejvážnější konflikt státu s vlastní mládeží přišel v pozdních sedmdesátých letech, kdy se do Východního Německa rozšířila punková kultura.

Nešlo jen o oblečení – roztrhané šatstvo, fetišistické předměty a řetězy – ani o nadměrné pití – dostat se tehdy ve Východním Berlíně k drogám bylo skoro nemožné – ani o okázalé stopy po sebezranění. Na punku bylo něco jiného, co úřady nemohly vystát. Možná to bylo klíčové heslo hnutí – „Budoucnost neexistuje!“ Ve společnosti, kde byla minulost nepohodlná a přítomnost vážně problematická, kdežto utopická „socialistická“ budoucnost byla *všim*, se takový pesimismus, jímž oplýval punk, pokládal za hluboce asociální.

Podle oficiální politiky se punkovým skupinám v kavárnách a barech odmítala obsluha, byly vylučovány ze společenských událostí a někdy je vysazovali z vlaků a autobusů. Tito mladí lidé trávili podstatnou část každého dne jen snahou najít nějaké místo, kde by se mohli posadit a dát si něco k pití. Příslušníci *Vopo* jim neustále kontrolovali průkazy, dokonce i když jen kráčeli parkem. I na předměstích, kde většina těchto mladých lidí bydlela s rodiči, kteří jim nerozuměli nebo se k nim chovali nepřátelsky, to bylo dost špatné, ale příchodem do centra města podstupovali vážné riziko. Například Alexanderplatz byl znám jako místo, kde se mohou potkat se západními

punkery, obvykle v samoobslužné kavárně u televizní věže. To si velice přáli. Promluvit s takovými lidmi ze Západu, nebo dokonce – což byla nejvyšší pocta – být omylem pokládáni za západní punkery, třebaže všechna jejich paráda byla improvizovaná podomácku, zůstávalo toužebným snem.⁹

Do punkových skupin pronikala Stasi, pronásledovala je a často tahala k výsledkům. Mnozí punkeři byli vězněni, obvykle na krátké, ale nepřijemné období několika týdnů či měsíců. Byli zatýkáni kvůli obvinění z chuligánství, podvracení nebo protispolečenské činnosti, anebo – jestliže se dostali příliš blízko k západním punkerům – kvůli „spojením ohrožujícím stát“ či dokonce „špionáži“. Úřady měly k dispozici obměňovaný „balíček“ všezahrnujících, petitem tištěných právních opatření. Skutečnost, že mnozí punkeři byli děti loajálních stranických funkcionářů, je vůbec nemusela ochránit. Zdá se, že rodiče je často „vydali“, buď ze skutečné zlosti, nebo ze strachu o vlastní kariéru.¹⁰

Od šedesátých let byli svěhlaví východoněmečtí mladí lidé podrobeni té nejpřísnější a ve skutečnosti přímo brutální „převýchově“ vedené vojenským stylem v takzvaných „mládežnických pracovních školách“ (*Jugendwerkhöfe*). Ty spadaly pod ministerstvo lidové osvěty (*Ministerium für Volksbildung*), v jehož čele stála hrozivá manželka Ericha Honeckera Margot.

Aby mladého člověka na nějaké takové místo zavřeli, nemusel spáchat žádný vážný zločin. Vlastně nemusel spáchat vůbec žádný zločin v běžném smyslu toho slova. Mládež od čtrnácti do osmnácti let bylo možné do takových zařízení zavírat i bez soudů kvůli menším přečinům, jako krádež nebo rvačka, ale také kvůli ulejvání ze školy nebo asociálnímu chování (podle názoru úřadů), které se projevovalo tím, že teenager nosil dlouhé vlasy, nekonvenční oblečení nebo se potloukal se špatnou partou. Ohroženy byly také děti politických odpadlíků anebo rodičů, kteří opakovaně žádali o trvalé vystěhování z NDR.

Pobyt v takové instituci začínal oholením hlavy a poté několika dny na samotce. Přísná a dopodrobna vypracovaná pravidla, která zahrnovala každý aspekt chování v každou denní hodinu, byla vyvinuta ve stalinském Rusku. Jejich cílem bylo proměnit „problémové“ mladé lidi v poslušné členy kolektivu. Ředitel nejznámějšího z těchto vězení pro mladistvé v Torgau (byl to protějšek tamního velmi nenáviděného vězení pro dospělé) prohlásil, že „zpravidla potřebujeme tři dny, aby se mladí lidé, kteří přicházejí, podřídili našim požadavkům“. Samotky, bití (učitelé měli povolenou „sebeobranu“ a s potěšením se „bránili“) a kolektivní tresty byly pravidlem.¹¹

Na začátku osmdesátých let nacházeli východoněmečtí punkeři útočiště v protestantských kostelech, jejichž pastoři jim často nabídli místa, kde se mohli scházet a poslouchat a hrát punkovou hudbu, a někdy to byla součást „modernizace“ bohoslužeb. Když v osmdesátých letech sílila nespokojenost, rozrostlo se množství punkerů ještě o řady skinheadů, kteří celkově reprezentovali zlověstnější trend, směřující k rasismu a neonacistické nostalgii, jimž stát přes veškerou svou moc a přísnost nedokázal bránit.

Polovina sedmdesátých let byla pro NDR a její vládcy podivná, napjatá doba. Navzdory zřejmému uvolnění mezinárodní situace se berlínská zeď rozsáhle opravovala a rozšiřovala, což vedlo k tomu, že nabyla největší smrtelnosti a nedobytnosti.

To, čemu západní turisté říkali „berlínská zeď“, znali lidé z Východu prostě jako „pohraniční návesť“. Většina obyčejných lidí z Východu je nikdy ani neviděla. Bariéra pro ně existovala v podobě betonových desek asi šedesát až devadesát metrů před hranicí v hloubi Východního Berlína – zdi v takzvaném „zázemí“. Ta hraničila s běžnými východoberlínskými ulicemi nebo prostranstvími a byla opatřena přísným varováním. Každý, kdo přelezl tuto první zábranu, porušil zákon; oficiálně byl zločinec a mohlo se na něj střílet.

Vylezl-li někdo na zeď v zázemí, aniž by byl zpozorován, a seskočil na druhé straně na zem, skoro hned se ocitl před „pohraničním signálním plotem“, stavbou z ostnatého drátu a mříží prostírající se mezi betonovými sloupy zakončenými nahoře rovněž ostnatým drátem, který měl odradit od šplhání nahoru. Plot byl u země zesílen asi o půl metru, aby zastavil každého, kdo by se chtěl proplazit. Nejdůležitější bylo, že tento plot byl zapojen, aby se při doteku ozval poplašný alarm, a někdy i zapnul reflektor. Pokud si toho pohraničníci do té chvíle nevšimli, nyní věděli, že někdo utíká.

Uprchlík však měl před sebou ještě dlouhou cestu. Čekalo ho zvláštní zařízení proti osobám (*Höckersperren*) – ostré kovové překážky podobné protitankovým zábranám, jimž se říkalo „dračí zuby“ – nebo ještě ohavnější zařízení zvané v němčině *Flächensperren* (doslova „povrchové zábrany“), které sestávalo z ocelových tyčí položených na zemi a pokrytých kovovými bodci nebo zuby. Každému, kdo by se pokusil o útěk a seskočil by, aniž by o nich věděl, z „pohraničního signálního plotu“, by tyto zábrany potrhaly nohy nebo tělo. A kdyby to uprchlík přežil, stále ho mohl zpozorovat pozorovatel z jedné z betonových strážních věží, které teď stály na hranici mezi Východním a Západním Berlínem každých sto metrů. Pak přišla

osvětlená zásobovací silnice, která běžela po celé délce hranice. A za ní se rozkládal takzvaný *Kontrolstreife* (kontrolní pruh) – lépe známý jako „pruh smrti“ –, několik metrů široký pruh pečlivě uhrabaného písku, na kterém byly jasně vidět stopy nohou nebo jiné známky narušení. Na tuto část hranice často vypouštěli psy. Německé ovčáky dodávala výcviková stanice psů Stasi v Lobetalu severovýchodně od Berlína. Každé zvíře mělo vymezený úsek podél asi stometrového drátu, s nímž byly spojeny jejich obojky a který vedl asi metr a půl nad zemí. Jestliže zvířata ucítla vetřelce, reagovala přesně podle svého výcviku – hnala se k němu a zaútočila. V sedmdesátých letech se v pohraničních oblastech Východního a Západního Berlína v noci strašidelně rozléhalo osamělé psí vytí.

Tak daleko se v sedmdesátých ani v osmdesátých letech skoro nikdo nedostal, určitě ne v centru Berlína. A teprve pak mohl uprchlík dorazit k „pohraničnímu návesť“ neboli „předsunutému zábranovému prvku“, tři a půl metru vysoké zdi, nahoře opatřené ostnatým drátem. To byla pro lidi ze západu „zeď“. Její západní stranu pokrývala roztodivná barevná graffiti, která se objevují na milionech turistických fotografií. Tato zeď ovšem z bezpečnostního hlediska téměř nebyla důležitá.

Zeď prodělala čtyři veliké reorganizace. Byla dál rozšířena a vylepšena v osmdesátých letech, ale už v polovině sedmdesátých let začala být soustava téměř neproniknutelná. Strážci znali své rozkazy a také věděli, že kdyby někdo pronikl na Západ, ponesou za to odpovědnost. Jeden z nich toto dilema vysvětlil:

Odpovědnost se přesouvala až na toho nejmladšího, který měl nejhorší výcvik. Uvědomil jsem si tento problém, když jsem přišel na stráž. Přemýšlel jsem, co budu dělat, kdyby se někdo tady pokusil uprchnout. Navrhovali jsme to a zkoušeli nás z toho, co bychom udělali, kdyby se něco stalo v okruhu Lampy 35 – byly tam každých pětatřicet metrů číslované obloukové lampy –, a jak chytíme narušitele hranice. Kdyby byla trochu snižená viditelnost, museli bychom sejít z věže, abychom lépe viděli. Sejít z věže mohlo trvat asi patnáct vteřin..., každý byl šťastný, když mohl sestoupit ze své věže po skončení služby s tím, že se nic nestalo.¹²

Tato neochota podstatné části pohraničních jednotek – byli to ostatně většinou branci – střílet na své východoněmecké druhy však prakticky nic neznamenal. Úřady o takových výhradách věděly a postaraly se, aby byli

strážní sdostatek zastrašení udělat něco jiného než uposlechnout rozkazy a začít střílet. Ani takový choulostivý pohraničník nemohl nechat uprchlíka jít a doufat, že si toho nikdo z jeho kolegů nevšimne. Mohl si být jist, že dříve či později objeví nějaký odborný vyšetřovatel výmluvné stopy v uhrabaném písku a dojde mu, že vojín X, který měl v tomto úseku v té době službu, nechal „narušitele hranice“ dostat se na Západ. S nedbalostí se zacházelo jako s ekvivalentem zrady – a za zradu byly drakonické tresty.

Jediné zařízení, které na berlínské hranici nebylo instalováno – třebaže o stovky kilometrů západněji na hranici mezi Východním a Západním Německem existovalo –, byly náslapné miny a stanoviště automatické střelby (*Selbstschussanlagen*) – hnízda automatických zbraní, jejichž střelbu spustil natažený drát nebo jiné zařízení citlivé na kontakt. Režim se obával, že použití těchto nepříjemných zařízení v městské oblasti navštěvované turisty a západními pozorovateli by vyvolalo mezinárodní protesty.

Je ovšem pravda, že citlivost východoněmeckého politbyra byla poněkud zvláštní. Jeho členové chtěli své obyvatelstvo udržet zavřeně v NDR, ale zároveň chtěli, aby se o nich a jejich státu dobře smýšlelo. Paradoxně došlo k největšímu posílení zdi v polovině sedmdesátých let po smrti Waltera Ulbrichta – a také po dohodách o Západním Berlíně a statusu obou německých států, které vedly ke stabilitě a k úpravě běžného cestování mezi nimi.

Většina cest byla jako předtím jednosměrná, ze Západu na Východ. Až do poloviny osmdesátých let mohli volně cestovat na Západ jen Východní Němci v důchodovém věku. Ti už samozřejmě nebyli produktivní. Co by se tedy stalo, kdyby se rozhodli, že se nevrátí?

V roce 1969 se Brandt stal kancléřem „sociálně-liberální“ koalice s FDP a mohl zahájit svou „východní politiku“. Podle smlouvy o Berlíně mezi spojenci a Sovětským svazem z roku 1971 zůstal Západní Berlín oddělen od Západního Německa, ale měl nadále vlastní nezávislost, zaručenou Sovětským svazem stejně jako spojenci. Východ přistoupil na to, že usnadní tranzitní dopravu mezi Západním Berlínem a Západním Německem. Bonn Západnímu Berlínu nevládl, ale Západní Německo město zastupovalo v mezinárodních záležitostech.

Tyto dohody byly podmíněny určitou dohodou mezi Východním a Západním Německem, vyjednanou přímo na vládní úrovni. Ta v podstatě poskytla spojencům a Západoberlíňanům stabilitu výměnou za uznání Východního Německa *de facto*. Oficiální – *de iure* – uznání přinesla o dva roky později *Grundlagenvertrag* (základní smlouva) mezi Východním

a Západním Německem. Po trýznivých vyjednáváních byla podepsána těsně před Vánocemi roku 1972.

Rozličné slovní klíčky umožnily Západnímu Německu vyhnout se úplnému obětování představy o jednotném Německu (a svých předchozích nároků být jediným reprezentantem německého národa). Dospělo se k takové formulaci, že chybělo jen málo, aby se oba státy na sebe vzájemně dívaly jako na cizí země. Východní Německo si zřídilo v Bonnu „trvalé zastoupení“ (*Ständige Vertretung*) a Západní Německo totéž ve Východním Berlíně. Prakticky se však Východní Německo stalo plně nezávislým a uznaným členem mezinárodní komunity a členem OSN ve třiatřicátém roce své existence. Zdálo se, že ve světovém společenství zed' nikomu nevadí.

Smlouvy Brandtovy „sociálně-liberální“ vlády se Sovětským svazem, Polskem a Československem uznaly výsledky druhé světové války a upustily od požadavků území, která Německo v roce 1945 ztratilo. Smlouva mezi dvěma Německy představovala naplnění „východní politiky“, která vzbudila takový odpor, když s ní Egon Bahr a Brandt poprvé vystoupili deset let předtím na konferenci v Tutzingu.

Tak proč byli ti „zkažení starci“ (*verdorbene alte Männer*), kteří vládli ve Východním Berlíně, pořád v mnoha ohledech tak nespokojení?

Klíč k odpovědi je ve zmíněném pojmenování. Výraz „zkažení starci“ pro vůdce NDR razil člověk, s nímž nebyly úplně spokojeny špičky ani na Východě, ani na Západě. Jmenoval se Wolf Biermann.

Biermann se narodil roku 1936 v Hamburku jako syn napůl židovského komunistického dělníka z loděnic, který zemřel v Osvětimi, a byl původem i přesvědčením idealistický levičák. V sedmnácti letech záměrně emigroval ze Západního Německa na Východ, dokončil tam školní vzdělání a poté šel ve Východním Berlíně na vysokou školu. Pracoval jako asistent ve slavném Brechtově divadle Berliner Ensemble a po smrti tohoto velkého muže založil vlastní divadelní společnost a začal psát politické a satirické písně. V roce 1963 se mladý Biermann dostal do problémů: inscenoval hru o dvou milencích rozdělených nově vybudovanou berlínskou zdí. Hru úřady zakázaly ještě před prvním představením. Biermann měl v NDR stále rozsáhlější zakázáno vystupovat, ale směl cestovat do Západního Německa, kde začal být velmi populární. Skoro deset let byl v bizarní situaci – žil ve Východním Německu a kriticky podporoval komunistický režim, přičemž tam měl zakázáno vystupovat a uveřejňovat své dílo. Na Západě ale byly jeho nahrávky a knihy ohromně oblíbené a koncertní turné vyprodaná.

Tato anomálie, představovaná jediným člověkem – Wolfem Biermannem –, se nakonec postarala o jeden z největších absurdních vtípů studené války. V listopadu 1976 byl Biermann během svého turné v Západním Německu zbaven východoněmeckého občanství a bylo mu zakázáno vrátit se domů. Režim, který vyplýval miliardy marek a zničil stovky životů, aby zabránil svému lidu v odchodu, teď zakázal návrat jednomu ze svých nejslavnějších občanů.

Přístup režimu k těm, kdo odmítli souhlasit s jeho plány na budování společnosti složené z „nových lidí“, se v nejhorším případě proměnil ve vražednou stalinistickou posedlost bezpečností. V nejlepším případě připomínal zmateného dospělého, který se pokouší vyčinit dítěti, jež se usilovně snaží sejít po eskalátoru, jedoucím nahoru. Nahoru jede eskalátor Dějin. Copak ten nevědomý človíček nevidí, že takové chování není jen nesprávné, ale i nebezpečné?

Přesto však smlouvy přivedly do NDR vlnu západoněmeckých návštěvníků. Západní Němci i Západoberlíňané mohli nyní cestovat podle své chuti, buď prostě jako turisté, nebo za svými rodinami a přáteli, dlouho uvězněnými za hranicemi.

Na nádraží Friedrichstrasse, kudy teď denně procházely mezi Západem a Východem tisíce lidí, vybudovala NDR stanoviště ze skla a oceli, které odbavovalo přicházející a odcházející návštěvníky. Tvořily se tam dlouhé fronty večer, když tam dorazili návštěvníci, kteří přijeli ze Západu na jeden den (a museli být zpátky tak, aby chytili půlnoční vlak), a čekali, než sejdou dolů do komplexu podzemních odbavovacích hal a proderou se k přepážce označené „Západní Berlín“, „SRN“ (Západní Německo) anebo „občané jiných států“.

Pohraniční úředníci, smutně proslulí příkrostí a nevlídností, zkontrolovali pasy, postarali se, aby nikdo neporušoval měnová omezení (nařizující povinnou částku, která se má ve východoněmeckých markách do země přivézt, ale žádné peníze se nesměly vyvézt), a – když se konečně přesvědčili, že bezpečnost státu „dělníků a rolníků“ nebyla ani jinak podstatně podkopána – stiskli knoflík a nechali cestujícího projít. Cestující příjíždějící na Východ se vynořili na východní straně nádraží, kde čekaly taxíky i další vlaky S-Bahnu a U-Bahnu, které je ve Východním Berlíně dovezly, kam chtěli. Když člověk mířil na Západ, skončil na nástupišti, odkud mohl jet přes zed' do Západního Berlína. Venku se odehrávalo mnoho srdceryvných citových výjevů, když Východní Němci vítali své západní přátele či pří-

buzné anebo když se s nimi loučili. Berlíňané tomu odpudivému komplexu říkali „Palác slz“ (*Tränenpalast*).

Na dlážděných silnicích NDR plných děr teď bylo často vidět volkswageny, audi a mercedesy, ať už příjížděly přímo na hranice k zavedeným přechodům v Helmstedtu nebo v Hofu, anebo využily výhody nově zřízených pohraničních stanovišť otevřených v sedmdesátých letech.

Klaus Christian Malzahn, který bydlel v Západním Berlíně, ale byl synem uprchlíků z Východního Německa z oblasti Lipska, vzpomínal, jak v sedmdesátých letech najednou mohli projít železnou oponou a navštívit zbytek své rodiny, kdykoli chtěli. Existovala vzácná západní potěšení pro příbuzné na Východě – desky Rolling Stones pro děti, pravá čerstvě pražená káva pro dospělé. Na zpáteční cestě se do auta dal naložit model železnice (specialita NDR), vyřezávané hračky, jimiž se proslavil Duryňský les, a vánoční štóla.

Každé léto se bez výjimky sešel celý klan. Pod širým nebem byl prostřen veliký stůl, prohýbající se pod vším, na co si východní příbuzní vždycky stěžovali, že to nikdy není k dostání, ale co se při zvláštních příležitostech vždycky zázračně objevilo:

Nejprve se konverzace u stolu točila kolem přátel a příbuzných: kdo byl nemocný, kdo se oženil a provdal, kdo si koupil nové auto. Potom dospělí začali mluvit o politice. Napřed spustil mluvčí Východu, strýček, který se přiženil z Keutschenu, a stěžoval si na nedostatek stavebních materiálů, na restriktivní vládní politiku týkající se cestování a na lajdáckost sovětského typu v technickém vybavení. Pak přišel mluvčí Západu, jeden strýček, který se narodil na Východě, ale mezitím už žil ve Šlesvicku-Holštýnsku, který namítal, že to tady vlastně není tak špatné. Koneckonců je tu spousta věcí zadarmo, třeba místa pro děti ve školkách, a spousta jiných je laciná, například chleba. Ani na Západě není všechno dokonalé, nezaměstnanost je úplná metla, zejména mezi mladými, a tak dál a tak dál. Písnička končila tím, že když se to probere kolem a kolem, může být život těžký v té i oné zemi a každý musí nést svůj kříž. Tím se nemělo předstírat, že je v NDR všechno báječné. Byla to spíš podmínka pro rodinné příměří – a také otázka dobrých způsobů.

Poněvadž mezi bratry nemá být nikdo lepší než ostatní, a i kdyby byl, nemá to proboha připustit. Bylo by snad správné malovat krásný život na Západě v živých barvách před lidmi, jejichž život uvízl v „němém zbytku“

[slangový opovrhlivý západní výraz pro NDR]? Bylo by správné jim připomínat, že si na Západě i chlapík bez práce v Brémách mohl žít lépe než obratný dělník ve východním Bitterfeldu? To bylo našim příbuzným přirozeně dokonale známo. A tak jsme je po nějaké hodině nechali samotné, aby pili další pivo – a do svítání si vyprávěli vtipy. Jako dítě mě skutečně zarazilo jen jedno: v mé západovýchodní rodině byla spousta smíchu.¹³

Tato „normalizace“ však byla jen částečná. Východ stále pokládal Západ za „nepřítele“. Obě strany už dávno špehovaly jedna druhou, ale v šedesátých a v sedmdesátých letech se ohromně rozrostla správa zahraniční špiónáže Stasi, „Hlavní správa rozvědky“ (HVA). Její šéf Markus Wolf vyrostl v sovětském exilu jako syn hodně známého německého komunistického spisovatele Friedricha Wolfa. Byl bilingvní v ruštině a němčině, byl velmi inteligentní a proslul osobním kouzlem, takže po roce 1945 rychle stoupal po žebříčku služební hierarchie a v roce 1957 byl – úžasně mladý, bylo mu čtyřiatřicet let – jmenován náčelníkem HVA. Na Západě vyvolával obdiv a strach. John le Carré řekl, že svůj řídicí „mozek“ KGB Karla vytvořil podle Wolfa.

S posilami měla HVA celkem skoro 4000 štedře placených a neomezeně vybavených příslušníků, a měla obzvláštní zkušenosti s tím, jak nasadit do Západního Německa „spící agenty“. Jedním z nich, speciálně vycvičeným a poslaným na Západ v roce 1956 mezi mnoha tisíci uprchlíky z NDR, byl Günter Guillaume. Guillaume byl podle své krycí legendy přesvědčený antikomunistický sociální demokrat, a celá léta stoupal řadami SPD, až se stal prominentním poradcem Willyho Brandta a nakonec jeho osobním asistentem a trvalým společníkem.

Čtyřicátého dubna 1974 brzy ráno zazvonil zvonek u dveří vily v Bonnu, kde Guillaume žil se svou manželkou (rovněž agentkou Stasi) a dětmi (které o otcově pravé totožnosti nic nevěděly). Guillaume otevřel v županu. Návštěvníci se představili jako příslušníci Úřadu na ochranu ústavy, což byl západoněmecký protějšek FBI nebo MI5.

„Jste pan Günter Guillaume?“ zeptal se jeden z nich. „Máme na vás zatykač.“

V té chvíli udělal Guillaume osudnou chybu. Narovnal se v celé výšce a prohlásil: „Jsem občan a důstojník NDR – respektujte tento fakt!“

Ve skutečnosti neměli proti Guillaumeovi žádný přesvědčivý důkaz, dokud se sám neobvinil.

Guillaume byl nejvýznamnějším z hejna „spících agentů“ neboli „krtků“, které Stasi měla v Západním Německu, k nimž patřili i vysocí představitelé západoněmecké tajné služby, vlády a obchodních společností. Jeho zatčení změnilo běh poválečných německých dějin. Znamenalo náhlý konec kariéry Willyho Brandta jako kancléře. Brandt toho přečkal hodně, ale tohle přečkat nemohl. Přijal odpovědnost za katastrofální bezpečnostní selhání a rezignoval, načež ho vystřídal tvrdohlavý politik SPD z Hamburku – Helmut Schmidt. Schmidt byl dřív, kdežto Brandt byl snílek, byl tvrdý tam, kde byl Brandt instinktivně smířlivý, byl to člověk, který nikdy nebyl nacistou, i když jako tolik jiných Němců sloužil v Hitlerově wehrmachtu. Schmidt pokračoval v politice „sblížování“, ale nejviditelnějších úspěchů dosáhl jako „tvrdý chlapík“, který v polovině sedmdesátých let měl co dělat s hospodářskou recesí a vzrůstem levicového městského terorismu. Nadešla nová, pragmatická éra.

Na Východě i na Západě bylo pramálo lidí, kteří si mysleli, že je NDR odsouzena ke zkáze. Pokud šlo o případy, jako byla Guillaumeova aféra, která svrhla velkého politického vůdce, bylo cítit lítost a úzkost. Přitom ovšem bylo těžké se vyhnout jistému respektu vůči organizaci, jakou byla Stasi, která něco takového dokázala, a jisté úctě vůči státu, který za touto organizací stál. A existovala zed', rok od roku masivnější a nepronikatelnější. Koneckonců se zdálo, že se NDR těší ze značné míry prosperity nejen ve srovnání s ostatními východními zeměmi, ale i při poměrování s mnohými státy Západu.

Kdybychom měli věřit číslům uváděným ve Východním Berlíně, byl „hospodářský zázrak“ NDR téměř srovnatelný s tím západoněmeckým. Ke konci sedmdesátých let se dokonce tvrdilo (čísla uveřejnila Světová banka), že NDR má – vyjádřeno v příjmu na hlavu v dolarech – vyšší životní úroveň než Velká Británie. To sice protirečilo všem ostatním údajům a zejména empirickému pozorování, ale Východ a přátelé sovětského systému to hojně citovali jako klíčový důkaz, že NDR uskutečnila pohádku o nezadržitelném hospodářském úspěchu.¹⁴

Ve skutečnosti poměrně příznivý vzhled Honeckerova Východního Německa jen zakrýval trvalé strukturální potíže. Jakmile turista odbočil z ukázkových ulic ve Východním Berlíně, v Drážďanech, Lipsku či Halle, našel rozpadající se zchátralé budovy (často to byly krásné staré stavby, které by na Západě samozřejmě byly hojně zahrnuty pozorností a opra-

veny). Stejně dopadlo i srovnání statistického kouzelnického triku s nevídanou hospodářskou improvizací a otevřeně drsným vykořisťováním lidské bídy, které se drželo ve skrytu za fasádou NDR.

V předchozích několika letech najelo Východní Německo stejně jako jiné komunistické země, třeba Polsko nebo Maďarsko, na politiku dovozu techniky ze Západu – v naději na růst produktivity.

Aby to mohla udělat, přijala vláda ve Východním Berlíně západní půjčky a doufala, že je bude moci splácet z hospodářských přebytků, které tento dovoz přivodí. Avšak od roku 1973, kdy udeřila první ropná krize, měla NDR vážné problémy s energetikou a surovinami. Levné suroviny a ropa z Ruska vyrovnávaly nedostatek přírodních zdrojů a příznivé dohody o cenách vynahrazovaly nedostatek skutečné produktivity, který v průmyslu NDR sílil. V polovině sedmdesátých let zvýšil Sovětský svaz své ceny životně důležitých dodávek ropy a surovin. V letech 1978–80 přišel další „ropný šok“ a Sovětský svaz omezil dodávky ropy do NDR. Země sklouzla do mohutné zadluženosti jak u SSSR, tak u Západu.¹⁵

NDR byla v krizi a v tomto stavu zůstala až do konce své existence. Pro Honeckera se stalo článkem víry, že lidé musejí být spokojeni se spotřebním zbožím a sociálními výhodami – jinak bude režim riskovat další rok 1953. Existovalo sociální zabezpečení a systém veřejné péče, z něhož se platila – síť zabezpečení od kolébky po hrob, která měla Východním Němcům zčásti vynahradit, že nemohou cestovat, otevřeně se vyjádřit ani zbohatnout. A také armáda a bezpečnostní aparát – po Sovětském svazu měla NDR proporcionálně druhý nejvyšší vojenský rozpočet v celém východním bloku (5,8 procenta z HDP), dvakrát či třikrát vyšší než její spojenci.¹⁶ Národní lidová armáda, Stasi doma i v zahraničí, náklady na udržování, rozšiřování a obsluhu zdi, nejen v Berlíně, ale také po celé délce hranic mezi Východním a Západním Německem, to všechno kladlo na východoněmecký stát nesmírně vysoké finanční požadavky, a jak se stav platební bilance zhoršoval, ochromovalo ho to.

Stát reagoval způsobem, který není v moderní průmyslové zemi obvyklý. V zásadě vytvořil úplnou alternativní tajnou ekonomiku, která se nemusela vyúčtovávat. Organizace, která ji kontrolovala, přízračná součást státní správy, přísně tajná a úzce spjatá se Stasi, nesla kuriózní název „Komerční koordinace“ (KoKo). KoKo byla zřízena v roce 1966 a dostala za úkol vydělávat tvrdou měnu mimo normální systém plánovaného hospodářství.

Jak se NDR kupily zahraniční dluhy, bylo výhodné, že KoKo, tento tajný obchod s valutami, nenesla odpovědnost za splácení úroků ze zahraničních půjček a dala se použít k ucpání děr ve státních financích. Měla vždycky značnou nezávislost, rozhodnutím politbyra z roku 1972 byla zcela odloučena od ministerstva zahraničního obchodu, načež politbyro prohlásilo, že její celková činnost (včetně výše valutových fondů, které měla k dispozici) nadále nepodléhá běžnému bankovnímu dohledu. Celý rozsah machinací KoKo znala jen hrstka lidí ve vedení, především Honecker.

Prostřednictvím KoKo byla elita v sídlišti Wandlitz zásobována západním zbožím a osobním luxusem, jaký byl naprosté většině Východních Němců nedostupný. Když se na začátku sedmdesátých let stal vůdcem Honecker, získal osobní kontrolu nad valutovým bankovním kontem, takzvaným „účtem generálního tajemníka“ číslo 0628 v Deutsche Handelsbank ve Východním Berlíně. Podle rozkazu na něm vždycky muselo být nejméně sto milionů marek. Honecker peníze používal ke každému účelu, který pokládal za vhodný. Mohl se rozhodnout věnovat obilí v ceně čtyřiceti milionů marek Nikaragui anebo podpořit osmdesáti miliony Polsko, když se dostalo do politických obtíží. Mohl, jak to jeden rok udělal, osobně vypsát šek na dva miliony marek na dovoz jablek, aby zabránil nedostatku ovoce v NDR.¹⁷ Rok od roku byl určitější obraz generálního tajemníka jako absolutistického vládce, který z laskavého rozmaru štědře naděluje: návrat do osmnáctého století.

KoKo v její nejrafinovanější podobě vytvořil Alexander Schalck-Golodkowski. Narodil se v Berlíně v roce 1932 ruským přistěhovalcům bez státní příslušnosti, a když mu bylo osm let, adoptovali ho němečtí manželé Schalckovi; odtud jeho zdvojené jméno. Začal pracovat ve státní vývozní společnosti, která se záhy proměnila v ministerstvo zahraničního obchodu a vnitroněmeckých vztahů NDR. Chytrý, šarmantní a politicky spolehlivý Schalck-Golodkowski s tváří veselého středověkého biskupa a s velmi výkonným počítačím strojem v hlavě, mimořádně rychle šplhal po společenském žebříčku.

Schalck-Golodkowski zaujal klíčové postavení prvního tajemníka stranické organizace SED na ministerstvu zahraničního obchodu, který obstarával spojení mezi stranou a technokraty orientovanými na vývoz. V roce 1966 mu ještě nebylo ani pětatřicet, a dostal na starost KoKo, o níž se už tehdy předpokládalo, že bude tajným kanálem, kterým bude možné zajistit finanční solventnost státu. Hovoří samo za sebe, že v roce 1967 získal hod-

nost plukovníka Stasi a titul „důstojník se zvláštním posláním“ (tj. tajný agent). Pro vnější svět se stal náměstkem ministra zahraničního obchodu a později státním tajemníkem na stejném ministerstvu.

V polovině sedmdesátých let měl Schalck-Golodkowski na starosti osobní impérium, kterému se nepodobalo nic na Východě ani na Západě. Jistě byl mocnější než ministr, který byl oficiálně jeho nadřízeným, a se členy politbyra jednal jako rovný s rovnými.

KoKo si vybudovala spleť síť více než 220 poštovních schránek a krycích společností a zřídila si více než tisíc bankovních účtů na Východě i na Západě. Prodávala zbraně do třetího světa – nejúspěšnější obchody dělala s Íránem a Irákem za války, která začala v roce 1980 – a prostřednictvím svých krycích společností tajně dovážela ze Západu vyspělou techniku, která byla na listině zakázaného zboží NATO. V některých případech se toto nezákonně dovezené zboží používalo přímo, jindy jeho prototyp prostě okopírovaly východoněmecké továrny a v požadovaném množství ho vyrobily. Platilo to zejména o složitých elektronických zařízeních, o něž velmi stála Stasi.

KoKo také vyvážela záplavy cenných starožitných předmětů a uměleckých děl na Západ, kde se za ně platilo v tvrdé měně. Tyto poklady bývaly často zabaveny původním majitelům, kterým byl předtím předložen obrovský a většinou fiktivní daňový účet. V některých případech byli majitelé vězněni tak dlouho, dokud se nevzdali svého vlastnictví ve prospěch státu.

Poslední, nestydatě zločinný zdroj valut, jehož výtěžkem nakonec disponovala KoKo, pocházel z toho, že NDR prodávala své politické vězně na Západ. Politici věžňové jako „exportní artikl“.

Obchod s vězni začal v roce 1964, kdy Axel Springer uzavřel dohodu, podle které byly církevní a jiné opoziční osobnosti propuštěny po zaplacení podstatných částek v tvrdé měně. Do této skupiny patřil i otec Klause Schulze-Ladegasta, i když sám Klaus nikoli. Za čtyřicet let existence NDR bylo za nějaké politické zločiny odsouzeno nejméně 200 000 Východních Němců. Asi 34 000 těchto vězňů bylo propuštěno, obvykle na Západ, poté, co za ně západoněmecká vláda zaplatila. V šedesátých letech se cena za jednoho vězně pohybovala kolem 40 000 marek, kdežto v osmdesátých letech platili Západní Němci za osvobození každé lidské bytosti skoro 100 000 marek.

Před „prodejem“ byli věžňové převezeni do tranzitní věznice v Chemnitzu (tehdejším Karl-Marx-Stadtu). Západoněmecký kontrahent dodal speciálně vybavené autobusy, opatřené otočnými značkami – jedny byly

východoněmecké, na cestu od hranic k věznici a nazpět, druhé západoněmecké na jízdu po překročení hranice na Západ.

Oficiální výtěžek z obchodu s vězni převýšil 3,4 miliardy západoněmeckých marek; Schalck-Golodkowski později uvedl částku kolem 8 miliard.¹⁸ Vyskytly se případy, kdy nějaký jednotlivec podal (zcela legální) žádost o vízum, byl promptně zatčen a obviněn z politického trestného činu, načež mohl být „prodán“ Západním Němcům. Jestliže skutečně chtějí odejít, uvažovaly východoněmecké úřady, může na tom přece stát klidně něco vydělat.

Když k tomu připočteme smlouvy mezi Východním a Západním Německem o udržování dálnic mezi Berlínem a Západním Německem, nestoudně vykořisťovatelské smlouvy o platbách za víza a směnných kurzech, lukrativní dohody o likvidaci západoněmeckého „speciálního odpadu“ na Východě a manipulaci se západními granty na opravy a přestavby katolických a protestantských kostelů ve Východním Německu, zjistíme, že se ze Západu na Východ převáděly obrovské sumy. Soudí se, že to bylo něco mezi jednou až dvěma miliardami ročně, a to ve skálopevných západních markách.

Honeckerův režim vždycky tvrdě obchodoval. A Západ vždycky zaplatil. Na možnost nového sjednocení nikdo nevěřil, ale aspoň se dalo ulehčit utrpení Východních Němců. Pro jejich bohatší západní bratrance, sužované pocitem viny, to byla hlavní priorita po celou čtvrtinu století po vybudování zdi.

Konečné vítězství – pokud to bylo konečné vítězství – této nemilosrdné paličaté diplomacie „žebrácké misky“, již používal východoněmecký režim, přišlo s velkou smlouvou uzavřenou se Západním Německem o půjčce v osmdesátých letech.

Velké zvýšení cen ropy v letech 1980–81 způsobilo krizi, ale východoněmečtí ekonomičtí byrokraté si brzy našli chytrou hru – dováželi ropu a plyn z SSSR za příznivou cenu pro východní země, a pak je vyváželi na Západ, kde je mohli prodat za cenu mnohem vyšší, a rozdíl ve valutách strčila NDR do kapsy. Aby takový systém mohl fungovat, musela koupit drahé a velmi složité rafinační zařízení ze Západu a z Japonska, ale vyplátilo se to. Na začátku osmdesátých let představoval prodej těchto ropných produktů zhruba třetinu toho, co NDR vydělala na vývozu.

Problém byl, že tyto produkty musely být staženy z domácího trhu. Při nedostatku asfaltu, který je derivátem ropy, se východoněmecké silnice začaly záhy rozpadat. Protože si Východní Německo nemohlo dovolit

kupovat polské černé uhlí, aby nahradilo ropu, byla země odkázaná na vlastní zásoby nekvalitního hnědého uhlí zvaného také lignit. Těžba a spalování tohoto znečišťujícího a málo výhřevného paliva se během osmdesátých let prudce zvyšovaly, což provázelo znečištění životního prostředí. Součástí celkového exportu a honby za valutami bylo i to, že se zboží, které za normálních okolností zásobovalo domácí trh, prodávalo do zahraničí – od vajec a másla po nábytek a jízdní kola. V roce 1982 poklesl dovoz o 30 procent a vývoz vzrostl jen o 9 procent.

Způsob, jakým Honecker zacházel se svým lidem – zaručoval mu životní úroveň na oplátku za jeho poddajnost –, se dostal na hranici krachu. Pak ceny ropy zase klesly, a to mu umožnilo přežít osmdesátá léta. Západní poskytovatelé půjček, kteří ve Východním Německu viděli spolehlivého zákazníka, začali od úvěrů ustupovat.

Východoněmecká vláda byla nucena učinit drastický krok. S pomocí Schalcka-Golodkowského a jistých poněkud překvapivých přátel získala NDR obrovskou západní půjčku, aby mohla udržet při životě způsoby, na jaké byla zvyklá.

Obzvlášť překvapivým přítelem byl Franz-Josef Strauss, buldočí a agresivně konzervativní šéf bavorské CSU, který býval v době stavby zdi ministrem obrany. A právě Strauss, jehož před dvaceti lety východoněmecká propaganda ostouzela jako ultrareakčního válečného štváče, jenž se snaží získat pro Západní Německo jadernou bombu, se teď objevil jako prostředník. Vyjednal smlouvu mezi konsorciem západoněmeckých bank a východoněmeckou vládou – či spíš skupinkou z vedení NDR, která se skládala z Honeckera, hlavního plánovače Güntera Mittaga a všudypřítomného Schalcka-Golodkowského.

NDR získala výhodné možnosti úvěru dosahujícího jedné miliardy v roce 1982 a téměř stejné výše v roce 1983. Východoněmecká vláda peníze nečerpala, ale existence půjčky využila k obnovení víry ve svou solventnost. Pro jednu však za to měla zaplatit politickou cenu: v roce 1984 smělo na Západ emigrovat 35 000 Východních Němců.

Peníze mluvily. To se stalo pravidlem ve vztazích mezi Bonnem a Východním Berlínem. Ale situace ve vztahu mezi Východem a Západem podlehl v sedmdesátých a raných osmdesátých letech několika otřesům, a nebylo jasné, kam povedou. V jedné chvíli se napětí uvolnilo, proběhla mezivládní návštěva a byla vyjednána půjčka, a v příští chvíli velmocí agresivně umístily rakety blízko hranic obou zemí.

Z tohoto zmatku se postupně vynořila koncovka studené války. Západní triumfalisté tvrdí, že rozhodující byla převaha hospodářské a vojenské moci Západu. Jiní poukazují na to, že liberalizaci, postupující krůček po krůčku, si na Východě vynutilo světové veřejné mínění a proměna tužeb a nadějí obyčejných lidí v komunistických zemích.

Jinými slovy, někteří poukazují na vítězství raket Hawk, jiní na vítězství helsinského procesu.

Možná to bylo obojí.